

ВОВКОЧИН Л.Ю.,

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри загальної
педагогіки і психології,
Черкаський національний
університет імені Богдана
Хмельницького,
м. Черкаси

ТЕСЛЯ Р.В.,

аспірант кафедри загальної
педагогіки і психології,
Черкаський національний
університет імені Богдана
Хмельницького,
методист ЧОПОПП,
м. Черкаси

ФОРМУВАННЯ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ У СИСТЕМІ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО ВИХОВАННЯ

У статті йдеться про необхідність і можливості формування нової української ментальності як основи громадянськості особистості у системі сучасного українського виховання.

Ключові слова: українська ментальність, громадянське виховання, національна ідея.

В статье речь идет о необходимости и возможностях формирования новой украинской ментальности как основы гражданственности личности в украинской системе воспитания.

Ключевые слова: украинская ментальность, гражданское воспитание, национальная идея.

In the article it goes about the necessity and possibility of formation of Ukrainian mentality as the base of the civil personality.

Key words: civil upbringing, Ukrainian mentality, national idea.

Мета громадянського виховання – утверджувати в житті неминущі, вічні загальнолюдські цінності творчої праці, взаємної підтримки людей різних національностей, дієву дружбу народів, самобутність і суверенність кожної нації, пріоритет прав особистості, верховенство турбот про підрос-таюче покоління – майбутнє нації.

Завданням статті є розкрити характер і особливості української ментальності як зумовлюючої форми етногенетичного та соціокультурного буття народу в історичному аспекті з метою актуалізації якісно позитивних національних рис українців у системі сучасного українського виховання.

Проблему визначення феномену ментальності та ментальних рис у своїх працях порушують В. Андрущенко, В. Антонович, В. Бачинський, Ю. Білодід, В. Євтух, В. Іванишин, О. Кульчицький, І. Кон, О. Куць, Л. Солонько, Г. Швєбс, О. Шпенглер та ін. Ця проблематика була й у полі зору наукових зацікавлень видатного вченого-історика М. Драгоманова, на півстоліття раніше від французьких дослідників Л. Февра та М. Блока, що у 20-х рр. XX століття почали розробку теорії ментальності [5]. Проте М. Драгоманов не оперував терміном «ментальність», вживаючи замість нього словосполучення «народний світогляд», «риси національного характеру» тощо, вироблені попередньою фундацією українських учених (М. Костомаров, П. Куліш, М. Максимович та ін.).

З огляду на сучасне національне відродження України, яке включає в себе відтворення й осмислення історичної пам'яті народу, активізується пошук нових загальнотеоретичних та методологічних парадигм. Потрібні критерії, які б дозволили виявити специфічні особливості національної ментальності та напрями розвитку української духовності. Одним із таких критеріїв є національна ідея, яка б відповідала ментальності наро-

ду в цілому. Дійсність вимагає пошуку шляхів перетворення національної ідеї на формоутворюючу силу з умовою відповідності особливостям власної ментальності та орієнтації на властиві їй цінності. В цьому контексті особливо актуальною стає потреба у визначенні української ментальності через її екзистенційну сутність та амбівалентний характер. Такий підхід дає змогу ідентифікувати українську ментальність і розглянути можливі її флуктуації в сучасних умовах з найбільшою достовірністю. Зважаючи на складність, багатогранність значення української ментальності у відродженні національної духовності, виникає потреба у виявленні її культуротворчих та виховуючих параметрів.

Головними цінностями системи українського виховання мають стати не емоціоналізм, індивідуалізм, анархічність (риса, які приписуються ментальності українців), а справедливість, чесність, усвідомлення власної та громадянської гідності, дисциплінованість, відданість своїй справі, відповідальність, – страшний дефіцит яких більш ніж очевидний у сучасному суспільстві.

Національне відродження – це передусім відродження духовне, реалізація національної ідеї, де національна ідея – засвідчена культурою спільності цінність ментальності, здатної забезпечити розв'язання унікальної, саме на нього покладеної історичної проблеми за умовою відповідності національної ідеї ментальності;

- перспективним вважається осмислення ідеї України в дусі світоглядної толерантності, бо саме її розвиток дає Україні шанс увійти у постіндустріальну епоху в ролі засновника нової моралі всеєдності та ідеології різних культур. Виходячи з історичного контексту, модерна «філософія життя» на шляху духовного відродження повинна базуватися на толерантності як реалізації гуманістичного світогляду українців – передумови соборності і ціннісної основи формування «пла-

нетарної» свідомості та вважається культуротворчим чинником на шляху сучасного відродження національної духовності.

Завданням педагогічної громадськості є позбавлення підростаючого покоління комплексів меншовартості і неповноцінності; потрібно зруйнувати в свідомості молоді стереотипи про відсталість і провінційність українців, а натомість формувати високе почуття громадянської гідності і любові до своєї батьківщини. Українські педагоги повинні бути психологічно грамотними, щоб коригувати негативні риси, притаманні українській ментальності.

Менталітет (людини, суспільства, народу) – це душа, специфічне інформаційно-енергетичне поле, що охоплює емоційний, інтелектуальний та духовний рівні життєдіяльності розгорнутої соціальної системи. Природне і культурне, раціональне (інтелектуальне) і підсвідоме (інтуїтивне), індивідуальне і суспільне – все це «перетинається» та постійно взаємодіє на рівні менталітету і здобуває кінцеву змістовну складову на вищих – духовному, моральному та релігійному рівнях.

Характерно, що менталітет – це не пасивний об'єкт, своєрідний еквівалент сумарної дії всіх названих чинників. Він сам є трансформуючим фактором суспільного розвитку, надзвичайно важливим і дієвим, і в той же час малопомітним, оскільки імпульси, які ним транслуються етносу чи окремій людині, йдуть з історії минулого. І тут не може бути нічого дивного, оскільки вони – ці імпульси – генеруються архетипом нації, який належить «тонкому світу», що характеризується для нас поки ще незрозумілими просторово-часовими характеристиками.

Учені Інституту філософії та соціології НАН України в своїх численних наукових дослідженнях довели, що весь уклад життєдіяльності українців (праця, традиції, культура, мова і ментальність) детерміновані природними кліматичними умовами та

сільськогосподарським календарем. Закодовані на рівні архетипу «Україна», закріплені в традиціях та мові, ці чинники крізь століття генерують свої імпульси, зумовлюючи такі риси українського національного характеру, як тонке відчуття гармонії, виважений підхід до вирішення складних справ, працьовитість, відсутність агресії, ліричне сприйняття життя, м'який гумор, відчуття господаря та певний індивідуалізм (дещо завищена самооцінка, хвалюватість, пасивність в громадських справах) [7].

Позитивні риси українського національного характеру суттєво деформуються під час реалізації нашим етносом своєї всесвітньо-історичної місії, як буфера між двома типами цивілізацій – західної, європейської та східної, мусульманської. На нашому ментальному рівні це зумовило постійну гіперболізацію зовнішніх чинників, постійне прагнення покласти на них провину за свої численні біди. Тривала відсутність в українського народу власної держави відбилася в національній підсвідомості, як стан людини, що є фактичним власником землі, але через дію зовнішніх, ворожих сил, не може бути її вільним господарем. Саме з цього коріння проростають примирення з негативними явищами, терплячість, зайва сором'язливість, прагнення уникнути особистої відповідальності за стан спільних громадських справ.

Розробникам системи сучасного громадянського виховання слід врахувати такі характеристичні риси ментальності українців, як:

інтравертність вищих психічних функцій, що проявляються у зосередженості особи на проблемах і фактах внутрішнього, особистого світу;

кордоцентричність, яка проявляється у сентиментальності, чутиливості, схильності до замилювання фольклором і яскравій обрядовості;

перевага емоційності почуттів над інтелектом і волею;

анархічний індивідуалізм, який

проявляється в різних формах прагнення до особистої свободи без необхідного прагнення до державності та у відсутності дисципліни й організованості [2, с.125].

Український характер схильний ще й до анархізму. Досить сказати, що в історії жодного народу не було такого грандіозного анархічного руху, як махновщина. І як всяка крайність порівняно легко переходить у свою протилежність, анархізм українців надовго змінюється покірливістю та пасивністю. Є негативізм і в українському індивідуалізмі. З цим пов'язано багато прикрого і трагічного у нашій історії: відчуження від спільноти, нехтування ідеєю беззастережного служіння спільній справі, Вітчизні, байдужість до інтересів держави, егоїзм, заздрість, недоброзичливість.

Б. Грінченко слушно зауважував: «Наше українське невміння єднатися, солідаризуватися давно вже відоме. У нас що не город, то й партія, і вже чи зробила, чи не зробила що та «партія», а вже кілька певно перемінила і в кожний час існування свого завжди клопочеться про нові зміни» [3, с. 15].

Велика кількість негативних рис менталітету українців, на наше переконання, все ж є не природними задатками, а такими, що формувалися під впливом чужорідних впливів, ідеологічних догм, принесених ззовні.

Перебування українських земель у складі Російської, Австро-Угорської імперій, Речі Посполитої, Румунії, Чехословаччини наклали досить помітний відбиток на культуру, традиції та побут українців. Саме цей чинник є основною причиною такої негативної риси українського менталітету, як відсутність почуття національної єдності. На думку фахівців, для жителів Західної України більш характерні такі риси, як працелюбність, індивідуалізм, вміння господарювати, повага до власності, консерватизм до обумовлених часом змін національно-етнічних цінностей, а також активні прояви національних почуттів, патріотизму, ре-

лігійності. Щодо населення Центральної, Східної та Південної України, то, як відомо, для них головним було не національне, а соціальне визволення. Тому провідними рисами менталітету в цих регіонах стали колективізм, поєднаний з анархізмом, звичка до важкої фізичної праці, яка має обов'язково дати покращення матеріального становища.

Таким чином, є всі підстави говорити не тільки про особливості українського менталітету в цілому, але й про його особливості в різних регіонах України.

Цілеспрямований, багатовіковий тиск на українську еліту, її скероване нищення в періоди розбрату та бездержавності призвели до консерватизму українського менталітету, як захисту здобутих національних цінностей від зовнішніх впливів, і в той же час постійно відновлювали нездоровий скепсис населення стосовно власної еліти як продажного та аморального прошарку суспільства.

Адже досить довгий час система освіти, використовуючи майстерні технології масової пропаганди, була спрямована на завуальоване приниження гідності неросіян і створення ілюзії величчя російської нації. Тобто через низку чітко продуманих механізмів заохочувався перехід «молодших сестер»-республік в російське мовно-лінгвістичне і культурне поле.

Зокрема в Україні створювалися стереотипи провінційної відсталості і несучасності української культури, відсуюючи її в архайчне село, натомість русифікуючи сучасне місто. В освітніх закладах прославлялась російська мова, російська історія, культура і наука. Наслідком такої політики став глибоко вкорінений в свідомість українців комплекс національної неповноцінності, відсутність громадянськості.

У розпалі урбанізації ліберальна хрущовська реформа створила такі умови, що батьки мали право вибирати мову навчання для своїх дітей, тобто могли відмовитися від навчан-

ня українською мовою. Вони вважали, оскільки російська мова в усіх сферах домінує, то для майбутньої кар'єри дітей буде краще, якщо вони отримають освіту цією мовою. У кінематографії, яка на той час була найпопулярнішим видом мистецтва, створювалися негативні або ж кумедні образи українців як відсталих селянок. Для української теми в культурі відводилися лише гумористично-фольклорна, страдницька чи колгоспно-хліборобська теми.

Багато представників мистецького середовища та творчої інтелігенції: письменників, художників, учених – змушені були служити цим ідеям. Проте вільна природа митців активно протидіяла цьому, вона підносила їх над «актуальною» ідеологією, вела до глибинного осмислення вічних людських проблем у тісному взаємозв'язку з національними.

Високу місію мистецтва, яка підносить людство на незрівнянно вищий щабель, справжні митці-громадяни

сповідують у своїх творах. А ми, педагоги-вихователі, вбачаємо у них невичерпні джерела розумового, духовно-морального, трудового, естетичного й фізичного виховання молоді.

У символах, ідеях, у самій художній мові творів мистецтва «відчутні глибинні народні джерела, відлуння героїчний народний епос, національна духовність і ментальність» [4, с. 40].

Отже, чітке визначення та нормативне закріплення спочатку на рівні провідних громадсько-політичних сил, науково-педагогічної громадськості, а потім і на рівні держави української національної ідеї, ініціювання консолідації етносу навколо цієї ідеї значно прискорять соціальні процеси та виведуть їх на рівень виконання Україною своєї всесвітньо-історичної місії. А це можливо на рівні логічного усвідомлення спочатку на рівні національної еліти, а потім і всього народу, архетипу «Україна».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бельє А. І. *Перо письменника і пензель художника. Бароко, романтизм і модернізм в українській культурі* / А. І. Бельє. – Черкаси: Вертикаль, 2007. – 256 с.
2. Бичко І. *Українська національна ідея та шляхи її реалізації у процесі гуманітаризації вищої школи* // *Куди йдемо?: Матеріали наук.-практ. конференції* / За ред. М. І. Михальченко, Б. І. Корольова. – К., 1993. – С. 12–129.
3. Грінченко Б. *Тяжким шляхом* / Б. Грінченко. – К., 1912. – 112 с. – С. 15–16.
4. Дончик В. *Коли народу боляче...* // *Урок української*. – 2001. – № 4. – С. 40–43.
5. Драгоманов М. П. *Листи на Наддніпрянську Україну (1892-1893)* // Б. Грінченко – М. Драгоманов: *Діалоги про українську національну справу*. – К., 1994. – Вип. 1.
6. Карп'юк Л. *Основні підходи до розуміння менталітету сучасними вченими* / Л. Карп'юк // *Народна творчість та етнографія*. – 2004. – № 6. – С. 76–83.
7. *Проблеми теорії ментальності: проект «Наукова книга»* / НАН України, Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди. – К.: Наукова думка, 2006. – 405 с.